

Nieuwsbrief Vriendenkring

Onderweg met Christine Gruwez

november 2010

Zelfportret van Rembrandt: bij wijze van oefening

Mauritshuis, Den Haag

1669 – 63 jaar

Kan het kijken naar een portret ons iets leren over de manier waarop we het aangezicht van een persoon waarnemen? In casu, kan het kijken naar een zelfportret ons in dit verband iets verhelderen? Bijvoorbeeld hoe de visuele perceptie van het aangezicht zich volgens andere modaliteiten voltrekt dan de waarneming van de totale lichaamsgestalte? En kan ons dit vervolgens ook iets bijbrengen over hoe de ander in onze blik verschijnt en omgekeerd hoe wij in de blik van de ander verschijnen?

Niet voor niets wordt in de traditie van het icon-schilderen het menselijk aangezicht geduid als de plaats van openbaring waar de epifanie zich voltrekt.¹ Van zodra een aangezicht verschijnt in een waarnemingsveld werkt het als een brandpunt. Al het overige wordt perifeer ten opzichte van dit éne, dat onze blik onweerstaanbaar naar zich toetrekt. Dit gebeurt zo vanzelfsprekend dat we het meestal niet in de gaten hebben. Een klein kind in de chaos van indrukken die het omspoelt, is steeds op zoek naar een aangezicht. En belooft het vinden ervan met een glimlach.

Het aangezicht is een punt van aanwezigheid, waarbij alle andere waarnemingsobjecten verdoffen. *'Het aangezicht van een ander kan nooit worden gereduceerd tot een object'*, aldus Renée van de Vall. Gebeurt dit toch, dan is er iets *'terribly wrong'*.² Dan is onze blik op de ander niet langer meer van *'aangezicht tot aangezicht'*, maar een *'van terzijde'* aankijken. Het wordt dan tot de controlerende blik die de ander ont-persoonlijkt, dwingt in de anonimiteit.

Uiteraard is het niet hetzelfde: kijken naar het aangezicht bij een geschilderd portret en iemand in 'real life' in het aangezicht te kijken. Maar het zou wel eens kunnen dat een

1629 – 23 jaar

1640 – 34 jaar

1657 – 51 jaar

schilderij ons iets bijbrengt, wat in de onmiddellijkheid van het leven, waar we van aangezicht tot aangezicht staan, aan onze aandacht ontsnapt.

Rembrandt schilderde een veertigtal portretten van zichzelf, de etsen niet meegeteld. Op Rembrandt rust het fatum bekend, ja overbekend te zijn. Zijn werken, inclusief de zelfportretten zijn de weg van de verveelvuldiging gegaan, op de manier zoals dat ook voor menig ander kunstenaar het geval is.

Hoe toch daarnaar te kijken?

Sinds de uitvinding van het moderne, romantische zelfbeeld lijkt het haast onvermijdelijk om een zelfportret te gaan interpreteren als uiting van een doorgaand onderzoek van de schilder naar zijn innerlijke gesteldheid. Ieder zelfportret markeert dan een bepaalde fase in zijn biografie.

Het kan uiteraard niet worden uitgesloten dat ook bij Rembrandt een element van introspectie met de daarbij horende encenering meespeelde. Maar daarmee is lang niet alles gezegd. Er is meer aan de hand. Dit méér kan bij wijze van oefening toegankelijk worden.

Zou het mogelijk zijn zo naar een zelfportret van Rembrandt te kijken en daarbij het voorgegeven weten dat hij het is die zichzelf zo heeft uitgebeeld 'op te schorten'? Anders gezegd, 'zuiver' naar het zelfportret te kijken, zonder alle projecties die alleen al door dit feit van zelf-representatie worden opgeroepen, een kans te geven? Want het voor-weten schuift zich tussen mijn blik en wat zich aan mij wil tonen. Net zo goed als het de weg opent voor allerlei strategieën van toeëigening.

Kan ik onbevangen de blik van Rembrandt in zijn zelfportret tegemoet treden? En welke is vervolgens de relatie tot het kijken in het werkelijke leven?

Iedere mens die in mijn blikveld verschijnt, verschijnt op de eerste plaats als een 'portret' van zichzelf. Hij valt niet samen met zijn uiterlijke verschijningswijze.

Dit hoeft nog niet het enceneren van deze zelfrepresentatie te zijn. Zelf-representatie is nog geen zelfvertoning. Ook al is in het publieke forum (daar waar we elkaar kunnen ontmoeten) het show-element en het image-building duidelijk in opmars. Toch weet ik van de afstand tussen de wijze waarop iemand verschijnt en wie hij zelf is. En ik weet ook van de spanning die het met zich meebrengt om in mijn blik deze afstand open te houden.

Er zijn bijgevolg momenten waar alles in mij samenspannt om de afstand tussen het 'portret' dat iemand tot verschijning brengt en de werkelijkheid van wie hij is, te kunnen overbruggen. Ik heb geen vrede meer met een portret. Ik wil de drager van dit portret een ogenblik lang kunnen aankijken. Hoe overbrug ik de afstand?

De toegang is het aangezicht. Daar kan het beginnen. Maar dit vraagt om een omstelling van mijn blik. Het bepaalde cartesiaanse kijken, waarbij ik als toeschouwer buiten schot blijf en de coördinaten van mijn blik aan het geziene opleg, moet ik kunnen loslaten. Dit houdt in: zelf zichtbaar en dus kwetsbaar te worden. Want ook ik word nu gezien. Het kijken wordt tot een tasten, over en weer.

Kijken naar een zelfportret van Rembrandt kan ons iets leren over deze subtiele overgang, waar kijken overgaat in tasten.

Christine Gruwez

¹ Renée van de Vall, 'On the Edges of Vision', 2008, 55.

² Michael Kirchner, *Von Angesicht zu Angesicht*, Janusz Korczak und das Kind, Deck, 1997

Vriendendag Christine Gruwez 2010

Openingswoorden

door Marc Schepens

Beste vrienden, jonge cirkelboogjes, van ver gekomen om vandaag hier de kring wat dichter te sluiten, welkom.

Drie trefwoorden brengen ons het werkveld van Christine in beeld:

- Faber Sui: In de “Oratio pro Dignitate Hominis” van Giovanni Pico della Mirandola lezen we: ‘...Als vrij en soeverein kunstenaar moet jij als het ware je eigen beeldhouwer zijn en jezelf uitbeelden in de vorm die je verkiest. Je kunt ontaarden in de lagere vormen, de dierlijke, maar je kunt ook door eigen wilsbesluit herboren worden in de hogere vormen, die goddelijk zijn’.
- Verlossen: Iedere dag zien we ons in nabije en globale situaties, waaraan we niet direct iets kunnen veranderen. Deze machteloosheid omvormen naar zelfgedragen machteloosheid wordt een weg naar verlossing.
- Taal: De zeggingskracht van de taal behoeden door haar begrippen in de juiste woorden te omsluiten.

Op het werkveld zelf is er ruimte voor initiatieven, en wezenlijke ontmoeting, in culturen en religies. Daarbij willen we onze dank uitspreken dat mevrouw Van Beuningen en de heer René Pandelaars het meter- en peterschap voor deze vriendenkring in hart en geest hebben opgenomen. Mogen we hierbij dan ook de heer René Pandelaars verwelkomen die ons vandaag vervoegd heeft.

Een meer persoonlijke kleur wil ik hieraan graag toevoegen. Het was tijdens de eindreis van een twaalfde klas van de Hiberniaschool. In Rome, op een vrije middag, ter voorbereiding van een rondleiding voor de leerlingen, liepen Christine en ik rond in het Forum Romanum, doorheen de restanten van wat ooit het kloppende hart vormde van de Romeinse cultuur. We waren gekomen tot aan de trappen van de tempel van Saturnus, een eind weegs na de tempel van Castor en Pollux. Achter ons, in de verte: het Colosseum. Voor en rechts van ons, meters hoger, de drukte van de stad met haar razend verkeer. Onze voeten op aarde van 2000 jaar geleden. Onze oren bij de stad van vandaag. En wij daartussen, niet ingeklemd, maar als een groot tijdsmens, de opgestapelde stadslagen doorvoelend als menselijke activiteit. Hier stonden we tussen stenen die vertellen, het verhaal van menselijke strijd wat vooruitgang wordt genoemd. In die stilte, plots het geruis als een opkomende wind: was dat de engel van de geschiedenis?

Marc Schepens verzorgde de opening op 18 april

Reflecties op de Vriendendag 2010

door An Notebaert

Toen de initiatiefgroep voor de vriendenkring samen met Christine terugkeek op de vorige editie van de vriendendag, was er de zeer terechte opmerking dat het gesprek of de mogelijkheid tot het uitwisseling na een lezing zo vaak terecht komt in het straatje van vraag en antwoord tussen de spreker en een enkeling in het publiek. Dat is noch voor het publiek, noch voor de spreker een echt bevredigende toestand: de spreker mag dan wel tijdens de lezing aandacht en betrokkenheid voelen, in de klassieke vorm van een voordracht heeft hij/zij toch een beetje het raden naar wat er verder gebeurt met de inhouden en hoe de toehoorders er mee omgaan.

Een vriendenkring die werk wil maken van het thema dialoog en gesprek, is het aan zichzelf verplicht hier iets aan

Na de lezing gonsde de foyer van de gesprekken

te doen! Het was dan ook heel mooi om te zien hoe, na de lezing van Christine over de *Angelus Novus* van Paul Klee, de foyer gonsde van de gesprekken in de verschillende groepjes. Dan pas besef je weer dat bij iedereen veel meer ideeën, belevingen, bedenkingen, vergelijkingen, vragen opgewekt worden dan in het gebruikelijke uitwisselingsmoment aan de orde kunnen komen. Dat al deze gedachten in een aansluitend gesprek met collega-toehoorders een eerste keer gedeeld, getoetst en verwerkt kunnen worden, zou je kunnen vergelijken met het inzaaien van een akker: de aarde wordt opengelegd, de grote kluiten worden vermalen, stenen en onkruid worden verwijderd, er wordt gezaaid. Door in gesprek te gaan, worden inhouden met bewustzijn ontvangen, en geven we elkaar de kans om ermee aan de slag te gaan, in welke richting dan ook. En dan geeft het

niet dat in het ene groepje het gesprek wat meer in banen geleid wordt dan in het andere, dat men in het ene groepje wat dichter bij het voorliggende thema blijft dan in het andere ... De verscheidenheid aan richtingen en gebieden waartoe het gesprek kan leiden is een element van exploratie en vruchtbaarheid, en leidt onrechtstreeks ook tot verdieping.

Bij de voorbereiding van de komende vriendendag ligt nog de vraag voor welke vorm er te vinden is voor de al even gebruikelijke “plenaire zitting” ... Ook daar willen we het element van uitwisseling in de grote groep samen met het principe van bundeling, tot een voorlopige afronding komen, meer ruimte geven. Wellicht is het weer bij elkaar komen in een kring, eerder dan de toehoordersopstelling, een eerste aanzet daartoe.

Samenvatting: over het mondig worden van de kunst

Angelus Novus, de engel van de geschiedenis – Paul Klee – Walter Benjamin

Christine Gruwez op 18 april 2010 te Antwerpen

Met een scherpe blik gericht op het beeld spiegelde Christine de schepper en de drager van dat “beeld”. Paul Klee schilderde de *Angelus Novus* in 1920. Een jaar later kocht Walter Benjamin de aquarel. De “engel” begeleidde hem ongeveer twintig jaar.

Maar betekent “angelus” wel “engel” en waarom is hij “nieuw” vroeg Christine aan Klee. Want de figuur die hij engel noemt, breekt radicaal met ons traditionele beeld van de engel. Waar zijn de vleugels, het lokkend haar, de verheven blik ... ? Wat we zien is een terugdeinzende gestalte met een veel te groot hoofd, amechtige armpjes, voetjes die bij een vogeltje horen, een verschrikte blik ... Is deze vreemde engel, als boodschapper van God, dan de bringer van een nieuwe boodschap?

In de engelfiguur verrijst iets, wat zich als een tegenpool moet vormen, iets wat het onvoltooide naar voltooiing beweegt, iets wat Klee’s brandende vraag zichtbaar maakt, iets waarin het totaal van zijn oeuvre doorklinkt.

Geïnspireerd door zijn eigen naam – Klee is klaver drie – gaf hij aan het begin van zijn kunstenaarschap zichzelf de opdracht de eenheid in de drieheid te laten ontstaan. Het proces van drieheid in eenheid tendert voortdurend naar fragmentatie, naar het uiteenvallen van de eenheid als in drie losse blaadjes. Klee zocht niet de eenheid te bewaren maar wel hoe met het proces van het uiteenvallen telkens weer een stap verder te gaan. De enorme veelzijdigheid in zijn werk getuigt van zijn immense scheppingskracht, de innerlijke drang om aangeboorde tegenstellingen te verzoenen, om de veelvuldigheid uit te spreken in één enkel woord.

Walter Benjamin schreef: “Dit is hoe de engel van de geschiedenis er moet uit zien. Zijn gezicht is naar het verleden gekeerd. Waar wij een opeenvolging van gebeurtenissen zien, ziet hij één enkele catastrofe ... De engel zou willen blijven, om de doden te doen ontwaken en om datgene wat is vernield, weer heel te maken.” Maar een stormwind uit het

paradijs drijft hem onweerstaanbaar de toekomst in ... “Wat we vooruitgang noemen is deze storm”.

De rug naar de toekomst en het gezicht naar het verleden lijkt ons paradoxaal. Dit gegeven duwt de vraag omhoog hoe wij zelf in het leven staan, hoe het met onze cultuur gesteld is, hoe we de storm kunnen bedaren. In het tussengebied waait de geestwind noch naar het ene noch naar het andere, drijft ons niet naar een bepaalde kant, maar laat zich voelen als de vleugelslag van de engel.

In het gevoel kondigt zich een zuivere inhoud aan met de noodzaak waarneembaar te worden. Zuiver omdat de inhoud nog niet bepaald is, noodwendig omdat het elke mens betreft. “Anschauen” is het zuivere waarneembaar maken, zei Benjamin ooit aan Gershom Scholem. Gehoor geven aan die noodzaak wordt tot kunst - het mondig worden van de kunst!

“Het is niet mijn hand die functioneert, maar iets hogers” (Paul Klee)

Marie Anne Paepe, 12 oktober 2010

Stand van zaken proefschrift

'De reeks ontdekkingen gaat nog steeds onverminderd voort' schreef Christine Gruwez in maart 2010 in de nieuwsbrief van onze vriendenkring.

Sindsdien heeft Christine verder waardevol en uniek materiaal verzameld en een studie gemaakt van de teksten die naar manicheïsche kunstopvattingen in het kader van het manichese dualisme verwijzen. Daarbij werd ook interessant beeldmateriaal onderzocht. Zo is zij verder doorgedrongen in de materie die haar al zoveel jaren in zijn greep houdt.

Echter, een ingrijpende wending heeft zich recent voor gedaan. Alhoewel sinds de deelname van Christine aan de conferentie te Dublin (7e Internationale conferentie van de IAMS, 8 – 12 september 2009) haar proefschrift een nieuw élan had gekregen, heeft dit niet kunnen beletten dat professor dr. Hans van Oort zich als promotor uit het promotietraject heeft teruggetrokken.

Het is nog te vroeg om een andere weg uit te stippen. Verscheidene mogelijkheden worden nu onderzocht. Een van de mogelijkheden is het reeds verzamelde materiaal in een boek te verwerken, dar de thema's van Christine's

onderzoek bundelt en dat voor een groter publiek toegankelijk is. In de komende weken schrijft Christine aan een eerste ontwerp voor deze mogelijk nieuwe opzet.

In de folder van de Vriendenkring Onderweg met Christine Gruwez staat over de betekenis van de vriendenkring:

'Christine Gruwez wil graag de ruimte krijgen om haar studie over het manicheïsme te voltooien'. Die ruimte willen wij haar nog steeds graag geven, al is het resultaat dan wellicht niet een proefschrift, maar een voor veel meer mensen inspirerend boek.

'Vervolgens wil zij zich onder meer inzetten voor verdere stappen in de dialoog tussen christendom en islam'. Voor die activiteit kan Christine nu meer ruimte vrij maken.

Kortom, het zich terugtrekken van Hans van Oort betekent gezinszins een doodlopende weg voor Christine. Wij blijven met haar onderweg! Gelukkig.

*Namens de initiatiefgroep,
Margriet Idenburg - de Savornin Lohman.*

Stand van financiële zaken

Beste vrienden, gesprekken en ontmoetingen met Christine Gruwez geven ons de mogelijkheid om met een frisse blik de wereld waar te nemen. Ze verrijkt ons bijvoorbeeld tijdens de kunstuitstap met gezichtspunten waarmee de kunst "mondig" wordt. In haar overige werk moedigt ze ons aan iedere dag opnieuw tijdgenoot te zijn! De vraag of haar studieproject over manicheïsme uiteindelijk moet uitmonden in een proefschrift of boek wordt elders in deze nieuwsbrief besproken.

Namens alle mensen die bij de praktische organisatie betrokken zijn zou ik u willen oproepen om ook financieel uw groeiend enthousiasme tot uitdrukking te willen brengen. In het lopende jaar 2010 hebben we tot heden € 29.490,- uitgegeven van de begrootte € 35.000,-. Met deze inkomsten maken we het volgende mogelijk: An Notebaert als secretariële ondersteuning voor Christine in België (€ 10.000), Christine's levensonderhoud (€ 18.000), reiskosten, nieuwsbrieven, kunstuitje, vriendendag en kleine kantoorkosten (€ 7.000) Aan inkomsten hebben we tot nu toe € 9.786,- ontvangen. Het overgrote gedeelte moet dus nog binnen komen. Wij zullen herinneringsberichten verzenden, maar mag ik u oproepen om te overwegen dit jaar iets meer te schenken?

Met de plannen voor ogen welke we voor 2011 willen zien te realiseren is het dit absoluut waard!

Namens de initiatiefgroep en het secretariaat, Ignaz Anderson

Goed en kwaad in De Zonneboom

Op zaterdag 26 maart 2011 (12.00 - 17.00) staat in De Zonneboom in Leiden een lezing en gesprek met Christine rond manicheïsme en het omgaan met goed en kwaad in deze tijd op het programma. Tijdens deze bijeenkomst wordt ook een essay van Christine over de verbinding tussen manicheïsme en antroposofie in de vorm van een cahier (uitg. Nearchus) gepresenteerd. Voor info: info@dezonneboom.nl

**Voor aankondiging Vriendendag
10 april 2011
plaats nader te bepalen**

Uitstap met de vrienden op zondag 23 januari 2011

Met Christine Gruwez in het Mauritshuis, Den Haag

In navolging op het artikel van Christine Gruwez over het zelfportret van Rembrandt, gaat de uitstap ditmaal naar het Mauritshuis in Den Haag. Hier hangt het schilderij. Tevens is er de tijdelijke tentoonstelling: *Made in Holland, Oude Meesters uit een Amerikaanse privéverzameling*. Voorafgaand aan het bezoek geeft Christine een lezing in café restaurant Schlemmer. Van Schlemmer naar het Mauritshuis is het minder dan 200 meter lopen.

Café restaurant Schlemmer,
Lange Houtstraat 17 in Den Haag

Voorlopig programma:

10.30 uur Ontvangst met koffie/thee

11.00 uur Voordracht Christine Gruwez

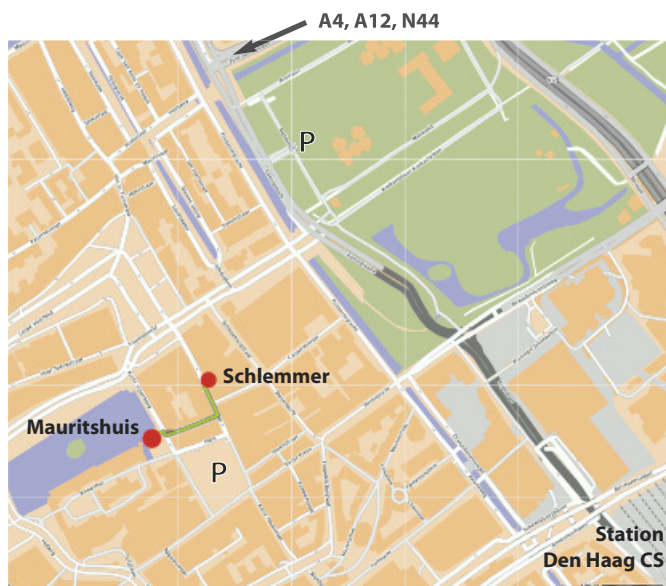
12.00 uur Vertrek richting Mauritshuis

12.15 uur begin rondleidingen

14.30 uur einde

Onderdeel van de tentoonstelling *Made in Holland*
is deze Rembrandt:
Portret van Aeltje Uylenburgh, 1632

PRAKTISCH :

De vriendenuitstap is een organisatie van de Iona Stichting.
Aanmelden bij de Iona Stichting
Herengracht 276 - 1016 BX Amsterdam
+31 20 623 33 53 - christine@iona.nl - www.iona.nl

Na uw aanmelding ontvangt u het definitieve programma en een routebeschrijving. De uitstap is bedoeld voor de leden van de Vriendenkring en het maximale deelnemersaantal is 40. Museum Jaarkaarthouders graag kaart meenemen!

Colofon

Deze Nieuwsbrief is een uitgave van de Iona Stichting
Initiatiefgroep van de Vriendenkring: Peter en Margriet Idenburg - de Savornin Lohman,
Tetje van Wageningen - van Osselen, Dolf van Aalderen, Michiel ter Horst en Ignaz Anderson
Eindredactie: Margriet Idenburg
Grafische vormgeving: Gerard Bik BNO
Foto's: iona archief
Oplage 450 ex.
De volgende Nieuwsbrief verschijnt voorjaar 2011

Iona Stichting
Herengracht 276
1016 BX Amsterdam
Tel: +3120 6233 353
Fax: +3120 6274 856
E-mail: iona@iona.nl
Web: www.iona.nl
ING: 14.27.404 o.v.v. Vriendenkring Christine